

УДК 377.1.212

**Інтегративні тенденції у формуванні духовної культури в учнів закладів
професійної (професійно-технічної) освіти**

Марушак Оксана Василівна,

к.п.н., доцент

Зузяк Тетяна Петрівна,

д.п.н., професор

Миколіук Дмитро Михайлович

студент

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

zuzyak@ukr.net

ksanamar77@gmail.com

Анотація: У статті теоретично обґрунтовано актуальність проблеми формування духовної культури (технічної, гуманітарної, художньої, екологічної, моральної тощо), як найвищого прояву людської освіченості і професійної компетентності, в учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти в контексті інтегративного підходу; наголошено, що саме в культурі формуються і остаточно визначаються національна суб'єктивність, національна ідентичність, національний розвиток сучасної української молоді.

Ключові слова: заклад професійної (професійно-технічної) освіти, духовна культура, принцип культуровідповідності, інтегративні тенденції, духовне виховання.

XXI століття формулює нові вимоги до освіти. У зв'язку з формуванням нової парадигми освіти, у тому числі професійної (професійно-технічної), слід зазначити, що традиційна освіта втрачає культурний, моральний, особистісний та одночасно предметно-змістовий контекст і смисл. Це спричиняє розрив між освітою та культурою, освітою і життям. Наслідком цього є втрата соціальної відповідальності, деградація моральності, що безпосередньо впливає на якість підготовки майбутніх фахівців.

Сучасна філософія вбачає перспективу людства в становленні нового гуманітарного мислення і практики на основі принципів цілісності буття, культури, особистості. Освіта – це саме та сфера соціокультурної життєдіяльності, де відбувається соціалізація та становлення духовно зрілої особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, самоактивність, креативність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством.

В умовах становлення української держави одним з найважливіших завдань є створення національної системи освіти, яка сприятиме розвитку компетентностей особистості на основі культури та мистецтва українського народу, народних традицій, залученню молодого покоління до надбань духовної культури [1, с. 229]. Без ідей виховання національна система освіти втрачає свою цінність, перестає існувати як цінність.

Отже, вищезазначене свідчить про надзвичайну актуальність проблеми формування духовної культури в учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Широкомасштабні зміни в соціально-економічному житті України тісно пов'язані з проблемою підвищення якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

Проблеми формування духовного світу сучасної української молоді досліджує Р. Василюк. Аналіз основних складових нової системи морально-духовних цінностей на сучасному етапі розвитку суспільства здійснила О. Балагура, яка наголошує, що «безкультурна людська маса може бути потрібною тільки для нічим не обмежених соціальних і політичних

маніпуляцій» [2, с. 15]. Дослідниця зазначає, що пріоритетна роль у вирішенні гострих питань у сфері духовності та моралі належить саме вітчизняній освіті та науці. Духовність, духовну культуру в житті людини як стан активності, як проект самобудівництва розглядав у своїх дослідженнях український філософ і культуролог С. Кримський. Вплив культури на соціалізацію та становлення особистості обґрунтовує у своїх наукових розвідках американський вчений Ф. Кумбс.

Професійна (професійно-технічна) освіта є осередком духовного розвитку суспільства й окремої людини. Від її якості залежить інтелектуальний, культурний, моральний рівень народу. Усвідомивши необхідність інтеграції в світову спільноту, потрібно орієнтувати освіту, зокрема професійну (професійно-технічну), на загальнолюдські цінності та пріоритети, а саме – на гуманізацію і демократизацію освітнього процесу, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними інтересами, органічний зв'язок з національною історією, культурою та традиціями, гнучкість і прогностичність системи освіти.

Однією з провідних цілей професійної (професійно-технічної) школи в новій соціально-економічній ситуації є забезпечення науково-педагогічних, методичних, матеріально-технічних умов для високого рівня підготовки молоді, розвитку духовної культури особистості, що стає основою для її формування і становлення. Сучасним випускникам закладів професійної (професійно-технічної) освіти необхідний такий рівень загальноосвітньої і професійної підготовки, що сприяв би їхньому вільному включенню в реальне життя, конкурентоздатності на ринку праці, спроможності задовольняти сьогоденні та перспективні потреби економіки та суспільства.

Від професійної (професійно-технічної) освіти вимагається не лише формування в учнів прагматично зорієнтованих знань, умінь, навичок, що дають змогу їм знайти своє місце в структурі суспільного виробництва із суто матеріальних міркувань; вирішення завдань розвитку розумових здібностей учнів чи їхнє виховання, яке здебільшого розуміється примітивно. Адже не

лише знання, уміння, навички виконують роль регуляторів соціокультурних процесів, а й належний рівень культури, вищі духовні запити та інтереси суб'єкта.

Тому, розглядаючи процес формотворення особистості у галузі професійної (професійно-технічної) освіти, на думку Л. Зеліско, ми маємо надавати перевагу розумінню освіченої людини не як такої, яка вивчає та засвоює систему певних наук (гуманітарних, природничих, математичних), а такої, яка включає до своєї сфери всі складові формотворень людського духу [3, с. 130].

Одним із найважливіших чинників розвитку професійної (професійно-технічної) освіти є її взаємозв'язок з культурою. Саме культура фокусує систему ціннісних уявлень, що утворюють основу особистісних орієнтирів суб'єкта, спрямовують його діяльність, спричиняють перехід людини на якісно інший рівень буття – усвідомленіший та упорядкованіший. Відповідно, одним з основних принципів освітньої діяльності, який сприяє досягненню цілей, спрямованих на формування духовного потенціалу учнів, можна вважати принцип культуровідповідності, що передбачає відповідність навчання та виховання вимогам середовища і часу, формування особистості в контексті сучасної передової культури й науки, орієнтацію освіти на культурні цінності, опанування та збереження кращих світових, зокрема національних, досягнень людства, прийняття соціокультурних норм суб'єктами освітнього процесу, їхній подальший розвиток.

Культура (технічна, технологічна, гуманітарна, художня, економічна, екологічна, моральна тощо) – найвищий прояв людської освіченості і професійної компетентності. Саме на рівні культури може найповніше відобразитися індивідуальність людини [4, с. 74]. Вона сприяє формуванню професіоналізму робітника. Культура визначає розвиток духовного життя та суб'єктності, спрямовує рух, в якому вони досягають найвищих форм завершення і реалізації.

Майбутнє України вирішується у сфері культури. По-перше, тому, що

політична, соціальна, економічна і культурна сфери є взаємопов'язаними; по-друге, саме в культурі, насамперед духовній, формуються і остаточно визначаються національна суб'єктивність, національна ідентичність, національний розвиток [3, с. 126].

Духовна культура особистості – це формування її свідомості, світогляду, включення в економічне, політичне й культурне життя сім'ї, народу, нації. Рівень розвитку суспільства завжди визначався рівнем культури, духовної сутності людини. Формування творчої особистості, духовно багатой нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією й гуманізацією суспільства. Дослідниця О. Лучанінова зазначає, що між ступенем засвоєння духовної культури і соціальною активністю існує діалектичний взаємозв'язок [2, с. 17].

Науковець П. Щербань виокремлює такі складові духовної культури особистості: інтелектуальна (знання, мислення); моральна (честь, гідність, культура почуттів, статева культура); культура спілкування (комунікативні здібності, духовні запити, культура мови); національна культура та національна самосвідомість; художньо-естетична; християнська морально-етична, релігійні заповіді і традиції; родинно-побутова; політична, правова, екологічна культура особистості [5, с. 28].

Академік С. Гончаренко зазначав, що «духовність – індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». З категорією «духовність» співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна настільки, наскільки вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання» [6, с. 106]. Наведене визначення феномену духовності дає підстави ототожнити її з діяльністю – розумною, усвідомленою. Про те, що «духовність – це не субстанція, а стан активності» [7, с. 47] наголошував і філософ С. Кримський.

Вищими критеріями якості сучасного фахівця є критерії рівня його освіти

та культури. Тому одним з основних напрямів удосконалення структури й змісту професійної підготовки учнів є її модернізація відповідно до вимог наукового та соціокультурного прогресу. Це досягається шляхом удосконалення навчальних планів, особливо зі спеціальних курсів, переглядом програм базових навчальних дисциплін щодо забезпечення їх професійної значущості. Навчальні плани, програми повинні активізувати, спонукати, мотивувати учня до різноманітної та продуктивної особистої діяльності, спрямованої на оволодіння національною, загальнолюдською і професійною культурою.

Гармонійний розвиток особистості учня у контексті загальнолюдської культури залежить від рівня оволодіння ним базовою гуманітарною культурою. Культурологічний підхід до добору змісту освіти сприяє самовизначенню особистості в національній культурі як провідному напрямі гуманітаризації змісту освіти.

Так, наприклад, у системі культурного виховання учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти особливе місце посідає українська мова. Мова – це не тільки засіб спілкування, а й засіб пізнання світу, вираження особистісного ставлення до нього, навчання та виховання людини, засвоєння соціально-культурного досвіду тощо. Вона становить ядро соціальної культури. Мова – одна із найістотніших ознак нації. Без неї немає етносу, народу. У процесі використання української мови важливо переконливо показати учням об'єктивний процес її виникнення, головні етапи розвитку, боротьбу за «виживання». З іншого боку, важливо розкрити їм багатство і красу української мови. Суттєво збагатити знання учнів з державної мови можна шляхом читання української літератури, в якій відображена життєва правда про героїчні й трагічні сторінки в житті українського народу. Специфічною особливістю художньої літератури є її вплив не тільки на свідомість і розум учня, а й на його емоційну сферу, що має важливе значення для посилення її виховного впливу на читача. Важливою умовою оволодіння учнями українською мовою є викладання нею всіх навчальних дисциплін, за винятком іноземних мов.

Вивчення історії України збагачує учнів знаннями про походження української нації, головні етапи її розвитку, історичне минуле українського народу, його вклад у розвиток світової цивілізації. Особливе місце в ній посідає тривала боротьба українського народу за свою державність, волю і незалежність, збереження та примноження національної культури, за її відродження та подальший розвиток нині і в перспективі. Під час вивчення історії нашої країни важливо зосередити увагу учнів на тенденції розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної і правової держави та її орієнтації на співдружність з європейськими й іншими демократичними країнами.

Гуманітаризація освіти, що набуває важливого значення у контексті формування та розвитку ціннісних орієнтацій учнів професійної (професійно-технічної) школи, передбачає ліквідацію розриву між спеціальними технічними та гуманітарними предметами і культурою. Сучасна політехнічна й економічна освіта вимагає органічного синтезу знань із різних галузей науки та техніки. Ще ефективнішої інтеграції знань потребують проблеми екології.

Екологічне виховання має на меті формування екологічної культури учня, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі. Екологічна культура – це інтегральне утворення, яке вирізняється культурою пізнання та відношенням до світу. Досягнення цієї мети можливе за умови переосмислення задач гуманітаризації освіти, яку слід розуміти як глибоке усвідомлення взаємозв'язку і взаємозалежності людини, суспільства і природи.

У контексті гуманітаризації освіти та інтеграції знань заслуговують на увагу інтегративні курси, що синтезують найрізноманітніші за своєю природою знання (природничі, суспільні, філософські, історичні, соціально-психологічні та ін.), і розроблення узагальнюючих тем в існуючих предметах. Прикладом можуть бути такі навчальні дисципліни, як українська етнографія, українське народознавство та ін. Проблема інтеграції знань повинна розглядатися нині з урахуванням людського фактору. Реалізація ідеї інтеграції та гуманітаризації

сприятиме піднесенню професійної (професійно-технічної) освіти на якісно новий рівень розвитку, підвищенню ефективності освітнього процесу.

Проблема духовного виховання учня потребує взаємозв'язку навчального процесу, який має обмежені виховні можливості, з позанавчальною виховною роботою; поєднання розвитку естетичних поглядів і художнього світогляду та естетичного самовиховання. Процеси глобалізації, визначення Україною курсу на європейську інтеграцію, ієрархізація та урізноманітнення соціальних ролей, трансформація суспільних норм і цінностей вимагають використання всього освітнього потенціалу суспільства з метою успішної адаптації молоді до швидкоплинних змін. Органічною складовою сучасної педагогічної діяльності, що визначається як процес набуття людиною (або ж членом будь-якої групи) знань і навичок, необхідних для соціально-культурної взаємодії та соціальних контактів індивідів, є соціалізація.

Поняття «соціалізація» дедалі частіше вживається на рівні чи навіть замість таких традиційних педагогічних понять, як освіта, виховання, формування особистості [8, с. 17]. Соціалізація розглядається як педагогічно керований процес, що передбачає становлення особистості учня як суб'єкта суспільної життєдіяльності. Вона здійснюється шляхом засвоєння соціального досвіду та ціннісно-моральних орієнтацій, необхідних для виконання соціальних ролей у суспільстві. Дослідниця О. Волошина зазначає, що педагогічною метою безпосередньо культурної соціалізації є становлення особистості як повноправного, самостійного і творчого суб'єкта суспільного життя [9, с. 205].

Реалізація принципу культуровідповідності у системі професійної (професійно-технічної) освіти сприяє формуванню високоосвіченого, професійно компетентного, всебічно розвиненого фахівця, якому притаманні гнучкий розум, творчий характер діяльності та участі у розвитку рідної культури, глибинне розуміння свого «Я», особливе прагнення до свободи, самовиявлення, самостійності, незалежності; чесність, мужність, стійкість, вірність народові, патріотизм; усвідомлення національної ідентичності,

світогляду, соціальних і моральних позицій на основі моральних та культурно-історичних цінностей; орієнтація на ідею справедливості, критичне переосмислення життєдіяльності, соціокультурних цінностей, у тому числі загальнолюдських; здатність створювати, сприймати, оберігати, поширювати цінності національної культури та історії.

Зміст процесу виховання в учнів професійної (професійно-технічної) школи духовної культури в динамічних умовах сьогодення має включати освітньо-виховні ресурси духовної культури суспільства; потенціал освітнього та соціокультурного середовища закладу професійної (професійно-технічної) освіти; духовний саморозвиток, самовдосконалення та власне духовну самореалізацію особистості учня. Відтак, заклади професійної (професійно-технічної) освіти є основними соціальними інститутами, осередками, в яких молоде покоління повинно мати змогу набувати соціального досвіду, успадковувати духовні надбання нашого народу, досягати високої культури та особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Завдяки пізнанню історичного минулого рідного народу, оволодінню його духовно-матеріальними цінностями учень формується яскравою, інтелігентною, неповторною особистістю з глибокими різнобічними знаннями і прагненням втілення у собі національного ідеалу, постійного самовдосконалення, духовного й естетичного зростання [1, с. 232].

Отже, орієнтація професійної (професійно-технічної) освіти на розвиток особистості має посилювати загальнокультурні, інтелектуальні, духовні, соціально-моральні та професійні її аспекти, що сприятиме становленню гармонійної, творчої, вільної людини. Культурологічна парадигма освіти спроможна забезпечити формування у майбутнього фахівця непрагматичного інтересу до широкої освіченості, прагнення самостійно розвивати ціннісні орієнтації, творчу діяльність, домінантними складовими якої є професіоналізм, висока моральність, духовна культура.

Список літератури:

1. Марущак О. В. Методичні аспекти етнокультурного виховання учнів старшої школи засобами ДУМ / О. В. Марущак, А. В. Кашуба, Я. І. Магдич // Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи : теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Вип. І. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. – С. 228-232.
2. Лучанінова О. П. Духовна культура студентів вищих навчальних закладів в умовах соціально-гуманітарної кризи / О. П. Лучанінова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія» : Педагогічні науки. – 2015. – № 2 (10). – С. 15-20.
3. Зеліско Л. До проблеми культурологічної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі / Зеліско Л. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 1. – С. 126-133.
4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. – М. : Изд. «Совершенство», 1998. – 608 с.
5. Щербань П. Формування духовної культури особистості / Щербань П. // Рідна школа. – 1999. – № 7-8. – С. 23-28.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
7. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
8. Лавриченко Н. Соціалізація молоді як завдання європейської школи / Н. Лавриченко // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 17-19.
9. Волошина О. В. Соціокультурний вплив на професійне становлення вчителів Великобританії / О. В. Волошина // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. у 2-х част. – Ч-2 / Редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ДОВ Вінниця, 2002. – С. 202-208.